

XVII amžiaus Žagarės miestiečių avalynė

Arūnas Puškorius

Straipsnyje, remiantis archeologiniais duomenimis, apžvelgiama XVII–XVIII a. Lietuvos periferijos miestelių avalynė. Kaip tipinės miestiečių avalynės pavyzdžiai detalai pristatomi ir analizuojami XVII a. avalynės radiniai, aptikti Žagarės miesto archeologinių kasinėjimų (archeologas Ernestas Vasiliauskas) metu. Aptikti du pusbačiai ir trys klepės iki šiol yra vieninteliai informatyviausi miestiečių avalynę reprezentuojantys archeologiniai radiniai, surasti ne Lietuvos reikšmingiausių senųjų prekybos miestų teritorijoje, o periferijos miesteliuose. Radiniai autoriaus konservuoti ir restauruoti, aptartos tokio pobūdžio radinių konservavimo ir restauravimo problemos, siekiant maksimaliai išsaugoti jų informatyvumą tolesniam įvairiapusiam pažinimui. Ištirta radinių konstrukcija ir medžiagiškumas, atskleista avalynės gamybos technologija. Radiniai palyginti su to laikotarpio Vakarų Europos analogais.

Reikšminiai žodžiai: Žagarė, archeologija, archeologinė avalynė, restauravimas, avalynės technologija.

This article examines the footwear of the 17th century Lithuanian town citizens based on archaeological findings. As a typical case, the 17th century footwear findings from an archaeological excavation carried out in the town of Žagarė in 2012 (archaeologist dr. Ernestas Vasiliauskas) are presented and analysed in detail. The two low-cut shoes and three mules discovered in Žagarė remain the most informative archaeological findings representing the footwear of town residents that were found not in the territories of significant old trading centers, but periphery towns. The findings were conserved and restored by the author, with a detailed analysis of their construction, production technology and materials used presented here. Findings are also compared with relevant Western European analogues. Discussions are presented regarding conservation and restoration of these kinds of objects while aiming to maximize information preservation for further research.

Key words: Žagarė, archaeology, archaeological footwear, restoration, footwear technology.

ĮŽANGA

Lietuvos muziejuose sukaupta daugiau kaip 7 milijonai kultūros vertybių. Remiantis Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos duomenimis, 2014 m. muziejų rinkiniuose buvo saugomos 7 038 477 kultūros vertybės¹. Nemažai jų yra archeologiniai radiniai. Tačiau į muziejų ekspozicijas patenka tik labai nedidelė jų dalis, paprastai – vizualiai gražiausi ir reprezentatyviausi. Pastaraisiais metais labai padidėjo archeologinių tyrinėjimų skaičius. Remiantis Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos veiklos ataskaita, nuo 2010 iki 2013 m. buvo išduota beveik 70 proc. daugiau leidimų archeologiniams tyrimams (nuo 292 iki 462 leidimų), o nuo 2000 m. leidimų skaičius padidėjo daugiau nei du kartus². Taip muziejų rinkiniai

praturtėjo ne tik priešistorinių, bet ir ypač istorinių laikų archeologiniais radiniais. Tarp jų – ir XVI–XIX a. radiniais iš mažesnių Lietuvos miestelių.

Siekdami pritraukti lankytojus ir juos sudominti krašto istorija, muziejai vis dažniau atnaujina prieš daugelį metų įrengtas nuolatinės ekspozicijas. Atnaujinamas ekspozicijų turinys – visuomenei pristatomi kiti, dar niekada nerodyti eksponatai. Muziejuose eksponuojami tik konservuoti ir restauruoti radiniai. Pastaraisiais metais suintensyvėjo archeologų ir archeologinių radinių restauratorių bendradarbiavimas. Tad vertingiausi ir prasčiausiai išlikę radiniai į restauratorių rankas patenka tiesiai iš radimo vietos ir iš karto konservuojami bei restauruojami. Gerokai padidėjęs valstybės finansavimas muziejuose saugomų kultūros vertybių konservavimui ir restauravimui leidžia ilgai nedelsiant pasirūpinti pirmiausia naujai gautos medžiagos sutvarkymu. Įrengiant naujas ekspozicijas, restauravimui atrenkami ir reti, ir potencialūs ekspozicijų eksponatai. Būtent prie tokių galima priskirti archeologinius odinės avalynės radinius. Archeologinės avalynės eksponatus retai išvysime muziejų ekspozicijose. Vos keli Lietuvos muziejai eksponuoja

¹ *Muziejų statistika. Muziejai 2014 m.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.muziejai.lt/statistika.htm>> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

² *Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos 2013 metų veiklos ataskaita* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.kpd.lt/uploads/KPD%20veiklos%20ataskaitos/kpd2013_ataskaita.pdf> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

XIV–XVIII a. archeologinės avalynės radinius³. Todėl jie yra geidžiami eksponatai daugelio muziejų ekspozicijose, nes yra vizualiai patrauklūs ir gali būti tyrinėjami įvairiais aspektais.

XVII–XVIII a. archeologiniai avalynės radiniai Lietuvos periferijos miesteliuose

Odinių archeologinių avalynės radinių dažniau randama vos keliose Lietuvos vietose. Daugiausia jų aptikta senuosiuose Lietuvos miestuose, kurie kada kada buvo reikšmingi politiniai ar prekybos centrai: Kernavėje, Vilniuje, Klaipėdoje (Puškorius, 2005š; Bračiulienė, 2011, p. 186–210) ir Kaune (Žalnierius, Balčiūnas, 2007, p. 312). Kituose miestuose ir miesteliuose tokių radinių ypač reta arba iš viso neaptikta.

Remiantis archeologinių kasinėjimų 1990 m. duomenimis, buvusioje karmelitų vienuolyno teritorijoje Kėdainiuose, Didžiojoje g. Nr. 17, 19, 21, vienoje ūkinėje duobėje surasta XVII a. kultūriniam sluoksniui (radiniai vėliausiai datuojami XVII a. viduriu) priskiriamų daug smulkių odos atraižų ir avalynės gamybos broko. Manoma, kad netoliese turėjo būti nemaža batsiuvio, ko gero, 1686 m. miesto inventoriuje nurodomo Petro Mukčio, valda ir dirbtuvė (Balčiūnas, Bertasius, 1991š, p. 9–10). Tyrimų ataskaitos radinių sąrašė dirbiniai iš odos neminimi, nežinomas jų tolesnis likimas. Todėl sunku spręsti, kas tiksliai buvo surasta, kokia avalynė, kokia buvo jos konstrukcija ir modeliai. Tarp radinių galėjo būti ne tik avalynės liekanų, bet ir kitų odinių dirbinių.

Odinės avalynės liekanos minimos ir tarp radinių, aptiktų 2008 m. archeologinių kasinėjimų Ukmergėje, Utenos gatvėje, metu. Archeologai, remdamiesi šiaudų liekanomis ir specifiniu kvapu, identifikavo XVIII a. viduryje stovėjusį tvartą (Piličiauskienė, Piličiauskas, 2009, p. 384–387). Archeologinių kasinėjimų ataskaitoje inventorinta 10 odinių radinių: avalynės detalių, odos atraižų, dirželių fragmentų. Radiniai datuoti XVIII a. pirma puse (Piličiauskienė, 2009š, p. 19, 51). Ukmergės kraštotyros muziejus yra vienas iš sistemingai kaupiančių archeologinius radinius muziejų ir turėjo teisę savo rinkinį papildyti naujais archeologiniais radiniais. Deja, pirmą kartą šio miesto archeologinių

kasinėjimų istorijoje surasti tokie ankstyvi odos radiniai į jo muziejų nepateko. Radiniai perduoti Lietuvos nacionaliniam muziejui (Piličiauskienė, 2009š, p. 7).

Periferijos miesteliuose surastų ir restauruotų archeologinių odos radinių tėra vienetai. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre restauruoti archeologiniai avalynės radiniai iš Šiaulių rajono Kurtuvėnų Šv. Apaštalo Jokūbo bažnyčios yra išskirtiniai eksponatai. Tvarkant minėtos bažnyčios rūsius, vienoje iš suardytų kriptų aptikti dviejų vyrų palaikai. Kriptoje esančios įkapės liudijo, kad ten buvo palaidoti turtingi žmonės. Palaidojimai datuoti XVIII a. pabaiga. Išlikusi restauruota avalynė – tai sudėtingos konstrukcijos iš augalinio išdirbimo stambųjų raguočių odos kruopščiai pasiūta aulinių pora. Tokiai avalynei siūti buvo panaudotos skirtingų rūšių medžiagos – oda, mediena, o siūta augalinės kilmės siūlu. Siūlai buvo per daug suirę, tad tiksliai neidentifikuoti. Dalis užpildo, sudariusio avalynės apačios detalių komplekto konstrukciją, buvo pagaminta iš medienos. Kadangi avalynė buvo kaltinio tvirtinimo, panaudotos medvinės. Publikacijoje nėra duomenų, kokių rūšių mediena panaudota avalynės konstrukcijoje (Satkūnaitė, 2007, p. 164–176).

Kaip matome, periferijos archeologinių kasinėjimų metu avalynės radinių yra ypač retai aptinkama. Geriau ištirtų ir restauruotų tėra vos pora. Todėl net ir nedidelės šių dirbinių liekanos yra svarbios kaip mokslinio pažinimo šaltinis tiriant periferijos miestelių, kurių dauguma susiformavo nuo XVI a. vidurio, gyventojų kostiumo raidą.

ISTORINIS IR ARCHEOLOGINIS KONTEKSTAS

Remiantis Algimantu Miškiniu, Naujosios Žagarės renesansinė stačiakampio plano turgaus aikštė veikiausiai susiformavo XVI a. antroje pusėje (Miškinis, 2007, p. 377). 1664 m. Senosios Žagarės bažnyčios žemės matmenis apibūdinančiame dokumente Senoji Žagarė vadinama miestu, o naujoji Žagarė – valdovo miestu. Dokumente pažymėta, kad į bažnyčios šventorių rėmėsi keli sklypai su nuosavais namais. Viename jų, minima, gyvenęs batsiuovys (Miškinis, 2007, p. 379). 1647 m. didžioji Senosios Žagarės dalis buvo išnuomota už 37 000 lenkiškų auksinų Kuršo pavaldiniams. Ta proga sudarytas valdos inventoriųs,

³ Gausiausiai rinkinius turi Lietuvos nacionalinis muziejus, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus bei Valstybinio Kernavės archeologijos ir istorijos draustinio archeologijos ir istorijos muziejus.

pagal kurį miestelyje surašyti penki amatininkai, kurių vienas irgi buvo batsiuovys (Miškinis, 2007, p. 380). Žinoma, kad miesto aikštėje dar XIX a. stovėjo eilės medinių prekyviečių, kurios 1881 m. miestelį nusiuobusio gaisro metu buvo sunaikintos (Miškinis, 2007, p. 397). Netrukus jų vietoje iškilo dvi eilės mūrinių prekyviečių (Miškinis, 2007, p. 400), o pati aikštė buvo išgrįsta akmenų grindiniu. Po Antrojo pasaulinio karo, 1947 m., prekyvietės buvo nugriautos, aikštėje pasodinta medelių (Miškinis, 2007, p. 415). Dabartinė miesto aikštė iki pastatų pamatų užima 1,6 ha plotą. Jos paviršius nuožulnėja į šiaurės vakarų ir pietryčių pusę (Vasiliauskas, 2012š, p. 14).

Įvairios apimties archeologiniai kasinėjimai aikštės teritorijoje ir jos aplinkoje vykdyti jau nuo 1997 m. Tačiau intensyviausiai kasinėjimai vyko pirmajame XXI a. dešimtmetyje. Ankstyviausi archeologų surasti kultūriniai sluoksniai datuoti XVI a. Kasinėjimų metu aptikta ne tik su prekyba susijusių radinių. Antai 2003 m. archeologų dėka identifikuota XVIII a. miestelyje gyvenusio ir dirbusio knygrišio dirbtuvė. Per šį laikotarpį iš viso ištirti 788,9 m², tai yra beveik 5 proc. bendro aikštės ploto (Vasiliauskas, 2012š, p. 12–14).

Archeologiniai avalynės radiniai aptikti paskutinių, 2012 m., archeologinių kasinėjimų metu turgaus aikštėje. Publikacijoje aptariama tik dalis XVII–XIX a. radinių, kurie į P. Gudyno restauravimo centrą pateko anksčiausiai⁴, todėl buvo konservuoti ir restauruoti penki XVII a. (r. s. Nr. 116, 118, 177–179) ir vienas XIX a. avalynės radinys (r. s. Nr. 291). Visi radiniai aptikti drėgname, organinės medžiagos turtingame žemės sluoksnyje. Be to, trasoje Nr. 6 nuolat kaupėsi gruntiniai vandenys. Būtent tai (drėgna, organinės medžiagos liekanų turtinga archeologinė aplinka) sudarė sąlygas odai išlikti. Vanduo odą veikia dvejopai. Vandeniui plaunant raugus, vandens molekulės skverbiasi į odą, hidrolitiškai ardo odos baltymą. Toks irimas nėra greitas procesas. Skverbdamasis į vidinę struktūrą, vanduo užpildo suirusios odos ertmes ir neleidžia apardyti odai deformuotis. Taip išlieka tokie pat dirbinių parametrai, o oda minkšta, nors silpna ir netampri.

⁴ Aptariami archeologiniai radiniai r. s. Nr. 116, 118, 177–179. Šie radiniai pateko į P. Gudyno restauravimo centrą tuo pat metu. Be jų, miesto aikštėje aptikta ir daugiau odinės avalynės liekanų, kurios datuojamos XIX a. (r. s. Nr. 129–130, 292–298).

Tačiau odos dirbinį iškėlus iš kultūrinio sluoksnio, jis gali greit prarasti daug vandens ir pakeisti savo matmenis – susitraukti ir negrįžtamai deformuotis (Dražkowska, Grupa, 1998, p. 117).

Avalynės radiniai prieš konservavimą

2012 m. gegužę radiniai iš Žagarės miesto aikštės į Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centrą pateko tiesiai iš archeologinių kasinėjimų vietos⁵. Radiniai buvo nevalyti, žemėti, sudėti į užspaudžiamus plastikinius maišelius, su nurodyta radinio metrika. Nuo suradimo momento iki tol, kol radiniai pateko pas restauratorius, buvo praėjęs trumpas laiko tarpas. Be to, archeologas pats pasirūpino, kad iš žemės iškelti radiniai būtų saugomi tamsioje vėsioje vietoje ir kuo greičiau perduoti į kvalifikuotų restauratorių rankas. Todėl radiniai buvo minkšti, nesudžiūvę, vizualiai nepastebėta jokių mikrobiologinių pažeidimų.

Prieš restauravimą radiniai buvo išimti iš lauko konservavimo pakuotės, nuo paviršiaus nuvalytos žemės. Paskui radiniai nuplauti vandeniu. Tvirtos odos detalės nuplaautos po silpna tekančio vandens srove, paviršiaus nešvarumai nuvalyti minkštu šepetėliu. Ypač atsargiai buvo valomos siūlių vietos, tikintis jose rasti išlikusių siūlų fragmentų. Dažniausiai archeologiniuose avalynės radiniuose aptinkama ne vientisų siūlų, bet jų likučių. Pirminio valymo metu kruopščiai plaunant radinius, informaciją apie siūlus galima labai greitai prarasti. Deja, visuose avalynės radiniuose siūlai buvo visiškai sunykę, neaptikta net fragmentų. Plonos odos ir silpnos medienos detalės buvo plaunamos padėjus ant standaus plastikinio tinklelio. Radiniai dezinfekuoti 2 proc. vandeniniu *Boramona C30* tirpalu.

⁵ Noriu nuoširdžiai padėkoti archeologui dr. Ernestui Vasiliauskui už preciziškai surinktus archeologinius odinius radinius, taip pat už operatyvumą pasirūpinant, kad jie laiku patektų į restauratorių rankas. Taip pat dėkoju Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centro vedėjai prof. dr. Jūratei Senvaitienei už autoriui suteiktą galimybę ištirti, konservuoti ir restauruoti šiuos unikalius radinius ir visam archeologinių radinių restauravimo skyriui už palaikymą.

KONSERVAVIMO METODO PASIRINKIMO PROBLEMA

Restauravimo praktikoje dažniausiai naudojami du šlapios archeologinės odos radinių konservavimo būdai: 1. apdorojimas riebiųjų medžiagų emulsijomis, 2. mažo molekulinio svorio polietilenglikolio (PEG-400, 600) tirpalu.

Pirmasis būdas – apdorojimas riebiųjų medžiagų emulsijomis – išsamiai išnagrinėtas dar septintame praeito amžiaus dešimtmetyje. Tiesa, specialistų dėmesys buvo sutelktas pirmiausia į istorinės odos (knygų viršelių, baldų apmušalų ir kt.) riebinimo metodikų problemas (Elliot, 1969, p. 309–317; Hannigan, Naghski, Windus, 1965, p. 506–518; McCrady, Raphael, 1987, p. 69–70).

Konservuojant oda įriebinama, ir prarastas raugas ar kuri nors kita išdirbimo medžiaga kompensuojama riebinamosiomis medžiagomis. Šios medžiagos pasiskirsto odoje ir ją suminkština, sutvirtina ir apsaugo nuo atmosferos drėgmės svyravimų poveikio.

Oda riebinama norint išsaugoti vidinę jos drėgmę, ji sutvirtėja, išlieka lanksti. Nors odai riebininti naudojamos medžiagos yra ilgalaikės, ši metodika turi keletą neigiamų ypatybių. Konservuojant odą riebinimo būdu, labai apribojama arba net visiškai prarandama perkonservavimo galimybė, nes riebalai iš odos sunkiai šalinami. Problema tampa ir riebinamos odos detalių suklijavimas radinius restauruojant. Kaip ir kiekviena organinė medžiaga, riebalai sendami kinta – oksiduoja, polimerizuoja, tampa sunkiau šalinami iš odos. Juos reikėtų šalinti naudojant organinius tirpiklius, dėl kurių kyla grėsmė odai perdziūti. Dažniausiai tokiu atveju galima atlikti tik papildomą riebinimą. Antra – oda po riebinimo tamsėja, kartu netekdama dalies autentiškos vizualios informacijos. Be to, riebieji komponentai gali ilgainiui migruoti į odos paviršių, dirbinys taps estetiškai mažiau patrauklus. Lietuvos Respublikos restauratoriaus etikos kodekse taip pat numatyta, kad restauratoriui reikia vengti naudoti sunkiai pašalinamas medžiagas, kurios ateityje gali sukelti pavojų vertybių fizinei būklei ir jų išsaugojimui (Lietuvos Respublikos restauratoriaus etikos kodeksas, 1997, p. 62–66). Taikant archeologinės odos riebinimo metodą, reikia būti ypač atidiems. Lietuvos restauratorių praktikoje riebinimo emulsijos kai kuriais atvejais naudojamos konservuoti įvairiems archeologiniams radiniams iš odos (Puškorius, Vedrickienė, 1999, p. 256–263; Kubiliūtė, 2000, p. 16–22;

Satkūnaitė, p. 164–176; Glemžienė, 2012, p. 81–82). Odos konservavimas riebinant net ir prityrusių restauratorių naudojamas retai.

Antrasis būdas yra hidrofilinių (drėgmę traukiančių) medžiagų įterpimas į odos struktūrą. Tam naudojamas mažos molekulinės masės polietilenglikolis (PEG-400 arba PEG-600). Vienu aspektu šis metodas už odos riebinimą yra pranašesnis. Konservantą bet kada galima pašalinti ir dirbinį perkonservuoti pasirinkant, jei būtina ar norima, kitas medžiagas ir kitą metodiką. Be teigiamų PEG savybių (odos drėkinimas, dalinis sutvirtinimas), yra ir neigiamų. Dėl hidrofilinės PEG prigimties drėgnoje aplinkoje gali išbrinkti oda. Ir atvirkščiai – aplinkai išsausėjus, konservavimo medžiaga pradeda traukti drėgmę iš konservuotos odos ir tampa jau ne objektą saugančiu, o ardančiu veiksniu (Kalėdienė, Garšvienė, 2014, p. 251). Todėl šiuo būdu konservuotus odinius dirbinius būtina nuolat stebėti, nes jie jautriau nei riebinama oda reaguoja į aplinkos drėgmės ir temperatūros pokyčius. Taigi, daug įtakos PEG tirpalu konservuotų radinių būklei turi jų saugojimo ir eksponavimo aplinkos sąlygos.

Pasirenkant avalynės radinių iš Žagarės konservavimo būdą, pirmiausia buvo įvertinta nekonservuotų radinių fizinė būklė. Avalynės viršaus ir apačios detalėms daugiausia naudota storesnė nei 1,0 mm oda. Daugumos storis siekė 1,5–1,8 mm⁶. Detalės buvo pakankamai tvirtos, lanksčios, nors kai kurios jų vietomis išsiskuoksniaavusios. Kadangi oda buvo šlapia, radinių būklė buvo gera, pasirinktas konservavimas hidrofilinėmis medžiagomis.

Avalynei pagaminti buvo naudota ne tik oda, bet ir mediena. Medinės tarpinės avalynės apačios detalės (užpildai ir medvinės) aptiktos visose penkiose Žagarės archeologinių kasinėjimų metu rastose avalynės pusporėse. Mediena buvo šlapia ir minkšta, dalis detalių buvo labai plonos ir trapios. Mediena buvo konservuojama didelio molekulinio svorio PEG-1000 ir PEG-5000 vandens-etanolio tirpalais.

KONSERVAVIMAS IR RESTAURAVIMAS

Odiniams radiniams konservuoti naudotas 10 proc. PEG-400 tirpalas vandens-etanolio mišinyje (1:1) su

⁶ Odos storis buvo matuojamas mechaniniu stomačiu TP 25-100.

3 proc. antiseptiko *Boramon C30* priedu. Nuplovus radinius vandeniui ir nudžiovinus drėgmės pertekliu, oda iš karto buvo prisotinta šio tirpalo. Tirpalui įsigėrus, detalės perklotos alignino lakštais. Konservavimo pradžioje procedūra kartota kiekvieną dieną. Vėliau tarpai tarp procedūrų ilgėjo. Stebėta radinių būklė kambario sąlygomis. Konservavimas pabaigtas, kai odos būklė stabilizavosi – laikui einant nebekietėjo, išliko minkšta ir lanksti, nesideformavo. Konservavimo metu atskiros detalės buvo formuojamos individualiai ant minkštų pagrindų, kad įgytų artimą autentiškai formą. Plokščios detalės lengvai paslėgtos tarp alignino sluoksnių. Detalės, kurias reikėjo ištiesinti, taip pat buvo slegiamos.

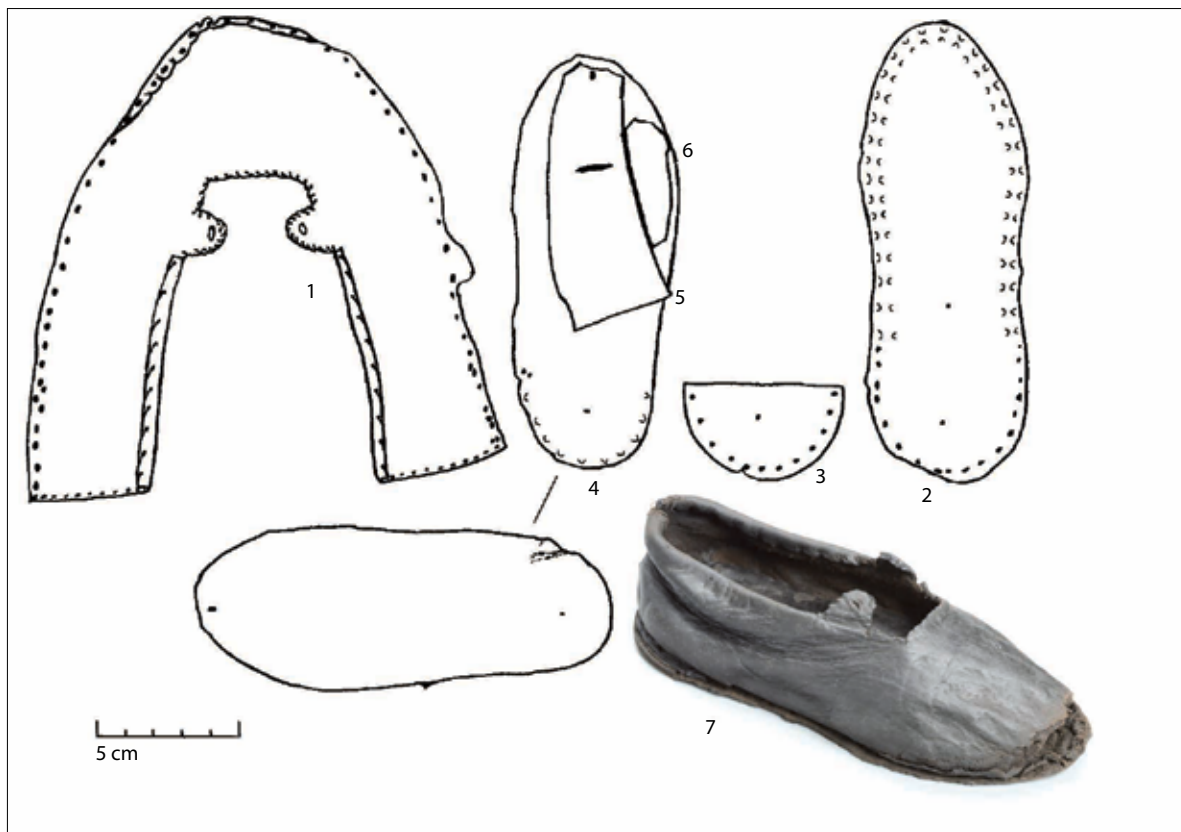
Užkonservavus odą ir suteikus detalėms reikiama formą, įplyšimai ir išsisluoksniavę odos sluoksniai suklijuoti kopolimeru A-45K. Silpniausios vietos buvo suklijuotos dubliuojant konservuotas archeologinės išsisluoksniavusios odos atraižų lopinėliais be valkties. Ši dubliavimui panaudota medžiaga per ilgą laiką susikaupė užkonservavus ir išsaugojus archeologų neinventorintas neinformatyvias odos atraižas. Dubliavimui panaudoti archeologinės odos be valkties lopinėliai taip, kad ateityje tyrėjams ir restauratoriams vizualiai būtų nesunku atskirti autentiškas detales nuo dubliavimui panaudotos odos. Be to, klijuota mažiau matomose arba nematomose restauruoto dirbinio vietose. Šis būdas pasirinktas todėl, kad storesnės odos dubliavimas tonuotu gazu ar kitokiu audiniu, naudojamu restauratorių, ne visada pasiteisina. Ekspozicijose ar saugyklose pasitaiko atvejų, kai dėl nuolat svyruojančių aplinkos sąlygų lopai atsiklijuoja. Tai susilpnina radinį ir sugadina estetinį jo vaizdą. Svarbu, kad restauruojamo radinio medžiaga ir pamušalas pasižymėtų vienoda arba labai panašia reakcija į aplinkos mikroklimatą. Dubliavimui naudojama archeologinė oda yra tos pačios prigimties ir labai panašaus suirimo laipsnio, tad tikėtina, kad ir jų elgsena ilgainiui bus vienoda. Susijungiančios odinės detalės buvo susiūtos per autentiškas siūlių vietas poliesterio siūlais. Detalės sujungtos paliekant šiek tiek laisvumo, kad siūlai nepažeistų autentiškų detalių, jų neišpaustų ar neišpjautų. Autentiškos siūlės buvo išanalizuotos, dokumentuotos grafiniuose piešiniuose, tačiau restauruojant neatkurtos. Daugelyje vietų to nebuvo įmanoma atlikti, nes tyrinėjamo laikotarpio avalynės konstrukcija yra gana sudėtinga. Sujungus detales ir atkūrus autentišką radinių formą, jai išlaikyti į vidų buvo įdėti juodos spalvos neaustinės chemiškai neutralios medžiagos ritinėliai.

Medienos konservavimui buvo naudoti trijų skirtingų molekulinį svorių polietilenglikolių tirpalai: PEG-400, 1500 ir 5000. Tos medienos detalės, kurias dar šlapias buvo galima atskirti nuo odos, buvo konservuojamos atskirai: dezinfekuotos *Boramon C30* tirpalu vandenyje, keletą kartų pasotintos 10 proc. PEG-400 vandens-etanolio tirpalu. Toliau konservuota 10 proc. PEG-1500 vandens-etanolio tirpalu, pamažu mažinant vandens ir didinant etanolio kiekį. Konservavimas užbaigtas sotinant 10 proc. PEG-5000 tirpalu etanolyje. Kai išgaravus tirpikliui ant paviršiaus pradėjo formotis polimero perteklius, konservavimas buvo baigtas. Polimero perteklius nuo paviršiaus nuvalytas, kartu pašalinti likę nešvarumų likučiai, atidengta medienos faktūra. Sutvirtėję medienos fragmentai (r. s. Nr. 177) buvo tarpusavyje sujungti ir maži ištrupėję tarpai užpildyti išlydyto PEG-5000 mase, į kurią buvo įdėta pigmento. Sukietėjęs polimeras buvo pakankamai tvirtas, sujungti fragmentai nelūžinėjo, nors medienos liekanos buvo vos 1 mm storio. Galiausiai paviršius buvo padengtas apsaugine vaško balzamo *Pronto* danga.

Dalis medienos likučių buvo labai ploni ir trapūs, išlikę fragmentiškai, be to, prilipę prie odinių detalių paviršiaus. Saugiai juos atskirti ir konservuoti atskirai buvo neįmanoma. Šios liekanos sutvirtintos tik užkonservavus odą. Naudoti PEG-1500 ir PEG-5000 etanoliniai tirpalai – jų atsargiai užtepta tik ant medienos.

RADINIŲ TYRIMAI

Vėlyvųjų istorinių laikų avalynę geriausiai galima iširti tik konservavus radinius. Gamindami sudėtingos konstrukcijos odos dirbinius, meistras naudodavo ne tik odą, bet ir kitų rūšių medžiagas – medieną, siūlus, tekstilę ar metalą. Vienos jų būdavo skirtos dekorui ir išorėje matomos, kitos – konstrukcijai sutvirtinti, paslėptos. Didžioji dalis tyrėjus dominančios informacijos sukaupta radinius konservavus, prieš jų restauravimą, t. y. prieš detalių sujungimą atkuriant artimą autentiškam vaizdą. Būtent restauratorius turi galimybių sukaupti daugiausia išlikusių duomenų apie radinį – ne tik iširti atskiras jo detales, bet ir nustatyti viso dirbinio konstrukciją. Tirti restauruotus radinius dažnai būna sunkiau, nes dalis detalių, dažniausiai – tarpinės detalės – vėl tampa nepastebimos arba negali būti nuodugniai iširtos neišardžius visos konstrukcijos.

1 pav. Pusbatis, r. s. Nr. 116. 1 – jungtis-šoneliai, 2 – padas, 3 – pado iškarta, 4 – įklotė, 5–6 – įklotės detalės, 7 – restauruotas radinys. Piešiniai autoriaus, nuotrauka Vytauto Abramausko

Fig. 1. Low-cut shoe, l. f. No. 116. 1 – one-piece upper, 2 – outsole, 3 – outsole's lift, 4 – inlay, 5–6 – inlay details, 7 – finding after restoration. Drawings by author; photo by Vytautas Abramauskas

Publikacijos autoriaus buvo nupieštos visos avalynės detalės, nustatytos detalių sujungimo siūlės, gyvūno odos rūšis, išmatuotas odos storis, išsiaiškinta avalynės konstrukcija, identifikuoti modeliai, nustatyti avalynės dydžiai. Taip pat atlikti dalies avalynės detalių medienos rūšies tyrimai⁷.

Iš viso restauruoti 2 pusbačiai (r. s. Nr. 116, 178) ir 3 klepės (r. s. Nr. 118, 177 ir 179)⁸. Visi radiniai aptikti XVII a. antros pusės kultūriniame sluoksnyje. Išsamūs dirbinius sudarančių detalių tyrimų rezultatai pateikti 1 lentelėje. Paveiksluose pateikta detalių numeracija atitinka numeraciją pagal radinių sąrašą archeologinių tyrinėjimų ataskaitoje ir minėtoje lentelėje.

⁷ Mėginiai medienos rūšiai nustatyti buvo paimti prieš konservavimą. Konservavus medieną, t. y. ją prisotinus polimerų, daug sunkiau nustatyti medienos rūšį. Tyrimus atliko restauravimo technologė dr. Rūtilė Pukienė.

⁸ Terminija vartota remiantis Puškorius, 2007, p. 229–256.

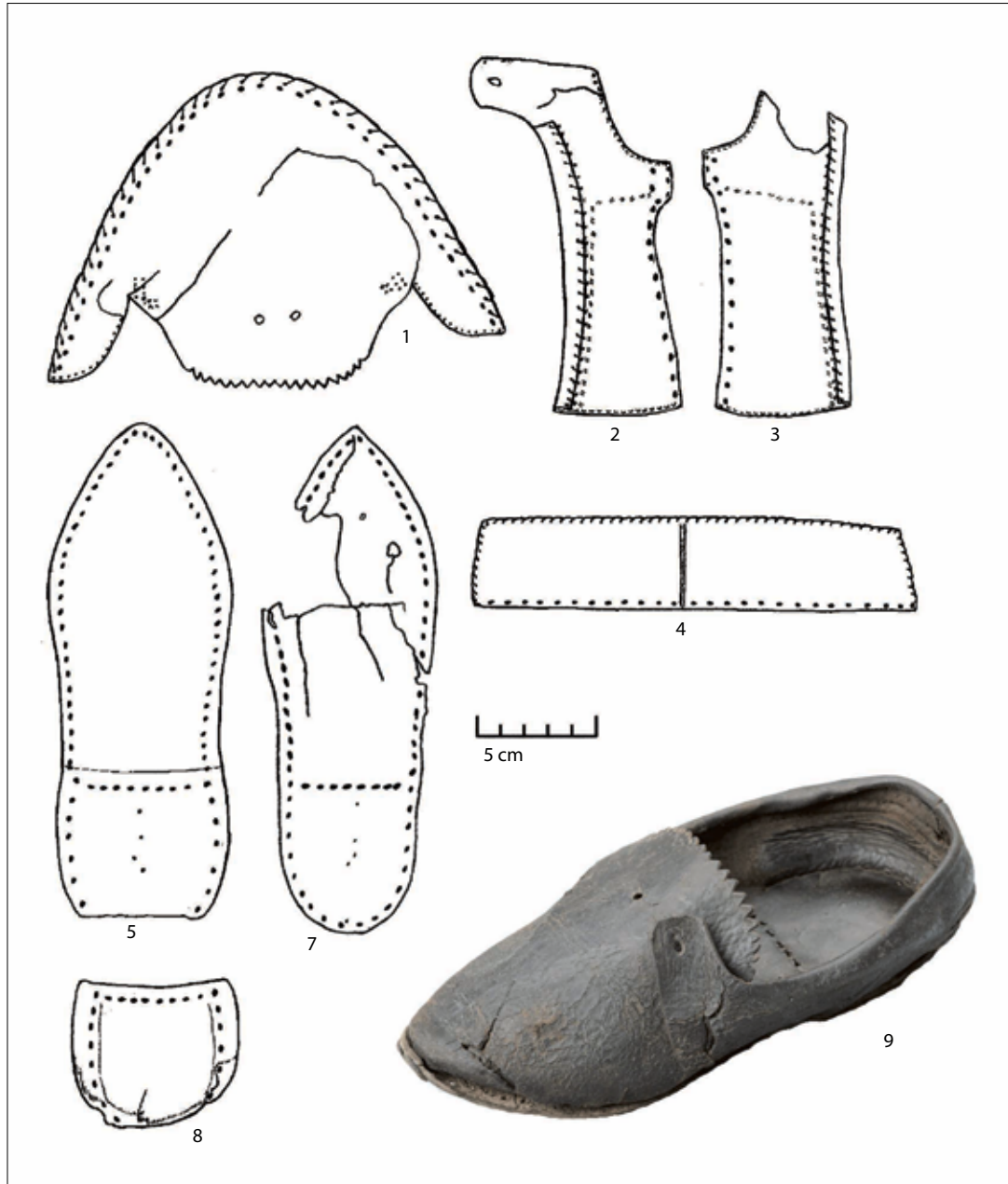
Pusbačiai

Pusbatis (r. s. Nr. 116) (1 pav.) aptiktas trasoje Nr. 4, juodos žemės, maišytos su žvyru, sluoksnyje (Vasiliauskas, 2012š, p. 18–19). Jis yra 25 avalynės dydžio (vaikiška avalynė), apvalia smailėjančia noselės dalimi. Pusbatis nesudėtingos konstrukcijos, surastos beveik visos jo detalės. Joms gaminti panaudotos skirtingo storio odos: jungtys-šoneliai (storis 1,3 mm), padas (2,0 mm), kulninė (1,2 mm). Trūksta tik viršukraščio juostelės priekinėje dalyje, kuri taip pat galėjo būti ir dekoratyvi (pvz., kitokios spalvos). Viršutinis batviršio kraštas buvo užlenktas į vidų ir prisiūtas apmėtymo siūle. Taip buvo sustandinta viršutinė batviršio dalis. Pusbatis buvo suvarstomas batraiščiu per šonelių priekinėje dalyje esančius užsegimo dirželius. Pusporės viduje aptikta dar keletas odinių detalių – 2,2 mm storio įklotė ir jos priekinėje dalyje dvi 1,3 mm storio odos atraizos, kurios buvo glaudžiai prilipusios

1 lentelė. Avalynės detalių tyrimų duomenys

Table 1. Data of investigated footwear fragments

Radinių sąrašo (r. s.) Nr.	Detalės Nr.	Dirbinys	Detalė	Dydis (mm)	Storis (mm)	Rūšis	Pastabos
116	1	Pusbatis	Jungtis-šoneliai	170 × 170	1,3	Stambiųjų raguočių	Avalynės dydis 25
	2		Padas	165 × 60	2	Arklio	
	3		Pado iškarta	34 × 55	1,2	Stambiųjų raguočių	
	4		Įklotė	145 × 59	2,2	Stambiųjų raguočių	
	5		Įklotės detalė	100 × 35	1,3	Stambiųjų raguočių	
	6		Įklotės detalė	58 × 24	1,3	Stambiųjų raguočių	
118	1	Klepė	Sudurtinis vidpasis	70 × 76	1,5	Stambiųjų raguočių	Avalynės dydis 33
	2			170 × 77	1,5	Stambiųjų raguočių	
	3		Padas su krokuliu	170 × 83	2,5	Stambiųjų raguočių	
	4		Tarpupadžio fragmentas	113 × 80	1,5	Stambiųjų raguočių	
	5		Užpildas	130 × 60	1	Beržo mediena	Mediena
	6		Jungtis	160 × 120	2,5	Stambiųjų raguočių	
	7		Pakulnės aptrauka	110 × 70	1,3	Stambiųjų raguočių	
	8		Pakulnės užpildo fragmentas	40 × 10	7	Nenust.	Mediena
177	1	Klepė	Įklotė	256 × 86	1,5	Stambiųjų raguočių	Avalynės dydis 39
	2		Sudurtinis padas	235 × 90	2,5	Stambiųjų raguočių	
	3			35 × 79	2,5	Stambiųjų raguočių	
	4		Įklotės iškartos aptrauka	208 × 100	1	Stambiųjų raguočių	
	5		Įklotės iškarta	87 × 77	2	Nenust.	Mediena
	6		Užpildas	170 × 70	1,2	Beržo mediena	Mediena
	7		Sluoksninės pakulnės iškarta	80 × 73	1,5	Stambiųjų raguočių	
	8		Sluoksninės pakulnės iškarta	80 × 73	1,5	Stambiųjų raguočių	
	9		Sluoksninės pakulnės iškarta	80 × 73	1,5	Stambiųjų raguočių	
	10		Sluoksninės pakulnės iškarta	80 × 73	1,5	Stambiųjų raguočių	
	11		Jungtis	125 × 2 40	1	Stambiųjų raguočių	
	12		Jungties pamušalas	126 × 162	0,8	Stambiųjų raguočių	
	13		Jungties pamušalo įduras, kairės pusės	102 × 41	1,2	Stambiųjų raguočių	
	14		Jungties pamušalo įduras, dešinės pusės	114 × 60	1,2	Stambiųjų raguočių	
	15		Jungties pamušalo įduras, dešinės pusės	26 × 48	Išsisluoksniausi oda	Stambiųjų raguočių	
178	1	Pusbatis	Jungtis	197 × 133	2	Stambiųjų raguočių	Avalynės dydis 33
	2		Šonelis-užsegimo dirželis, kairės pusės	160 × 50	1,6	Stambiųjų raguočių	
	3		Šonelis-užsegimo dirželis, dešinės pusės	138 × 55	1,6	Stambiųjų raguočių	
	4		Avalynės kišenė	188 × 40	3,8	Stambiųjų raguočių	
	5		Padas	210 × 78	3,3	Stambiųjų raguočių	
	6		Užpildas	20 × 60	1	Beržo mediena	
	7		Vidpasis	215 × 72	1,7	Stambiųjų raguočių	
	8		Pakala	60 × 70	3	Stambiųjų raguočių	
179	1	Klepė	Jungtis	135 × 262	1,8	Stambiųjų raguočių	Avalynės dydis 38–39
	2		Padas	223 × 98	1,8	Stambiųjų raguočių	Ne visas
	3		Tvirtiklis, kairės pusės	46 × 20	1,2	Stambiųjų raguočių	
	4		Tvirtiklis, dešinės pusės	30 × 18	1,2	Stambiųjų raguočių	
	5		Sudėtinis vidpasis?	157 × 97	1,8	Stambiųjų raguočių	
	6		Sudėtinis vidpasis?	118 × 82	1,8	Stambiųjų raguočių	Ne visas
	7		Tarpupadis	Fragmentai	1	Beržo mediena	Mediena

2 pav. Pusbatis, r. s. Nr. 178. 1 – jungtis, 2–3 – šoneliai-užsegimo dirželiai, 4 – avalynės kišenė, 5 – padas, 7 – vidpadis, 8 – pakala, 9 – restauruotas radinys. Piešiniai autoriaus, nuotrauka Vytauto Abramausko

Fig. 2. Low-cut shoe, l. f. No. 178. 1 – vamp, 2–3 – quarter-straps, 4 – heel stiffener, 5 – outsole, 7 – insole, 8 – top lift, 9 – finding after restoration. Drawings by author; photo by Vytautas Abramauskas

prie įklotės vidinės pusės. Tai nieko bendro su pirmine radinio pusporės konstrukcija neturinčios detalės. Vis dėlto šiame kontekste jos gali būti įvardytos kaip įklotės detalės. Įklotės kulno dalyje pastebėtas vidpadžio kulno daliai būdingos sudurtinės siūlės fragmentas. Detalės kraštai noselės dalyje nupjauti nelygiai. Ši už padą storesnės odos detalė buvo pagaminta vėliau iš

kitos avalynės vidpadžio ir pritaikyta konkrečiai šiam pusbačiui. Tokiu būdu kartu su įdėtomis atraižomis buvo sumažintas pusporės vidinis tūris, o pati priekyje sustandinta įklotė avalynės savininko buvo pagaminta vėliau norint pastorinti avalynės apačią ir sumažinti kieto nelygaus paviršiaus pojūtį vaikstant. Taip galėjo būti išspręsta ir per didelės avinčiajam avalynės

3 pav. Pusbačio r. s. Nr. 178 medienos užpildo liekanos (detalė Nr. 6). Nuotrauka autoriaus

Fig. 3. Wood filling remains from the low-cut shoe l. f. No. 178 (detail No. 6). Photo by author

problema. Visos pusporės detalės, išskyrus 2,0 mm storio arkliaus odos padą, buvo pasiūtos iš stambųjų raguočių odos.

Pusbatis (r. s. Nr. 178) (2 pav.) – vienintelis dekoruotas avalynės radinys. Pusporė yra 33 avalynės dydžio, žema pakalnė. Visos detalės gamintos iš įvairaus storio stambųjų raguočių odos. Batviršį sudaro jungtis (2 mm), du šoneliai-užsegimo dirželiai (1,6 mm) ir avalynės kišenė, kuriai panaudota stora, net 3,8 mm oda. Esant tokiai batviršio kulno dalies konstrukcijai, įprastai būna šią vietą sustandinantis užkulnis. Tačiau užkulnio trūkumą kompensavo būtent storos odos avalynės kišenė. Pusbatis suvarstomas batraiščiu priekyje. Jungties liežuvėlio kraštas dekoruotas trikampio formos dantukais. Viršutiniai šonelių-užsegimo dirželių kraštai, kaip ir pusbatyje Nr. 118, užlenkti į vidinę pusę ir prisiūti. Avalynės apačios detalių komplektą sudaro vidpadis (storis 1,7 mm), medienos užpildas (1 mm) (3 pav.)⁹, padas (1,8 mm) ir 3 mm storio prisiūta pakala.

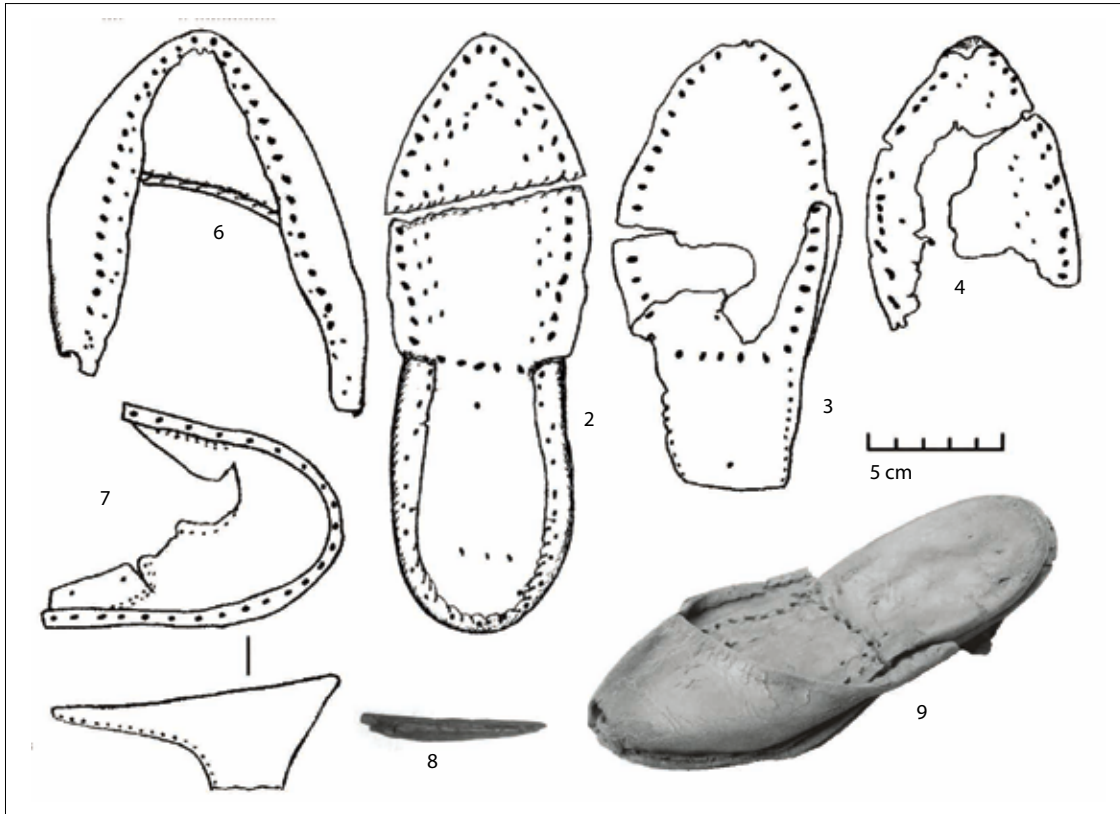
⁹ Vizualiai ir pagal suirimo laipsnį mediena labai panaši į ištirtus pavyzdžius, tačiau šio radinio medienos rūšis nebuvo identifikuota.

Klepės

Klepė (r. s. Nr. 118) (4 pav.) yra 33 avalynės dydžio, smailia noselės dalimi, vidutinio aukščio pakalnė (Verbickienė, Mažuolis, 1987, p. 16)¹⁰. Šios pusporės išlikusios ne visos detalės, dalis jų – fragmentiškai. Visos odos detalės pagamintos iš stambųjų raguočių odos, bet skirtingo storio: jungtis (2,5 mm), sudurtinis vidpadis (1,5 mm), padas su krokuliu (2,5 mm), tarpupadžio fragmentas (1,5 mm), pakalnės aptrauka (1,3 mm). Pusporei trūksta tik odinės pakalos. Kai kurios avalynės konstrukcijos detalės buvo iš medienos. Tai fragmentiškai išlikęs labai suiręs beržo medienos užpildas¹¹ ir nedidelis pakalnės užpildo fragmentas. Batsiuvys, siūdamas šią pusporę, neįprastai sujungė sudurtinį vidpadį. Šios detalės dalis nuo kulno iki platemens buvo valktimi į viršų, o toliau prisiūta vidpadžio detalė – valktimi į apačią. Toks sprendimas avalynės konstrukcijoje aptiktas pirmą kartą. Neįprasta ir

¹⁰ Žema pakalnė – iki 25 mm, vidutinio aukščio – 26–45 mm, aukšta – 46–70 mm ir labai aukšta – daugiau kaip 70 mm.

¹¹ Medienos tyrimus atliko restauravimo technologė dr. R. Pukienė. *Asmeninis tyrėjos archyvas*, Nr. RP-LIG-13-02.

4 pav. Klepė r. s. Nr. 118. 1–2 – sudurtinio vidpadžio detalės, 3 – padas su krokuliu, 4 – tarpupadžio fragmentas, 6 – jungtis, 7 – pakalnės aptrauka, 8 – pakalnės užpildo fragmentas, 9 – restauruotas radinys. Piešiniai autoriaus, nuotraukos autoriaus (8) ir Vytauto Abramausko (9)

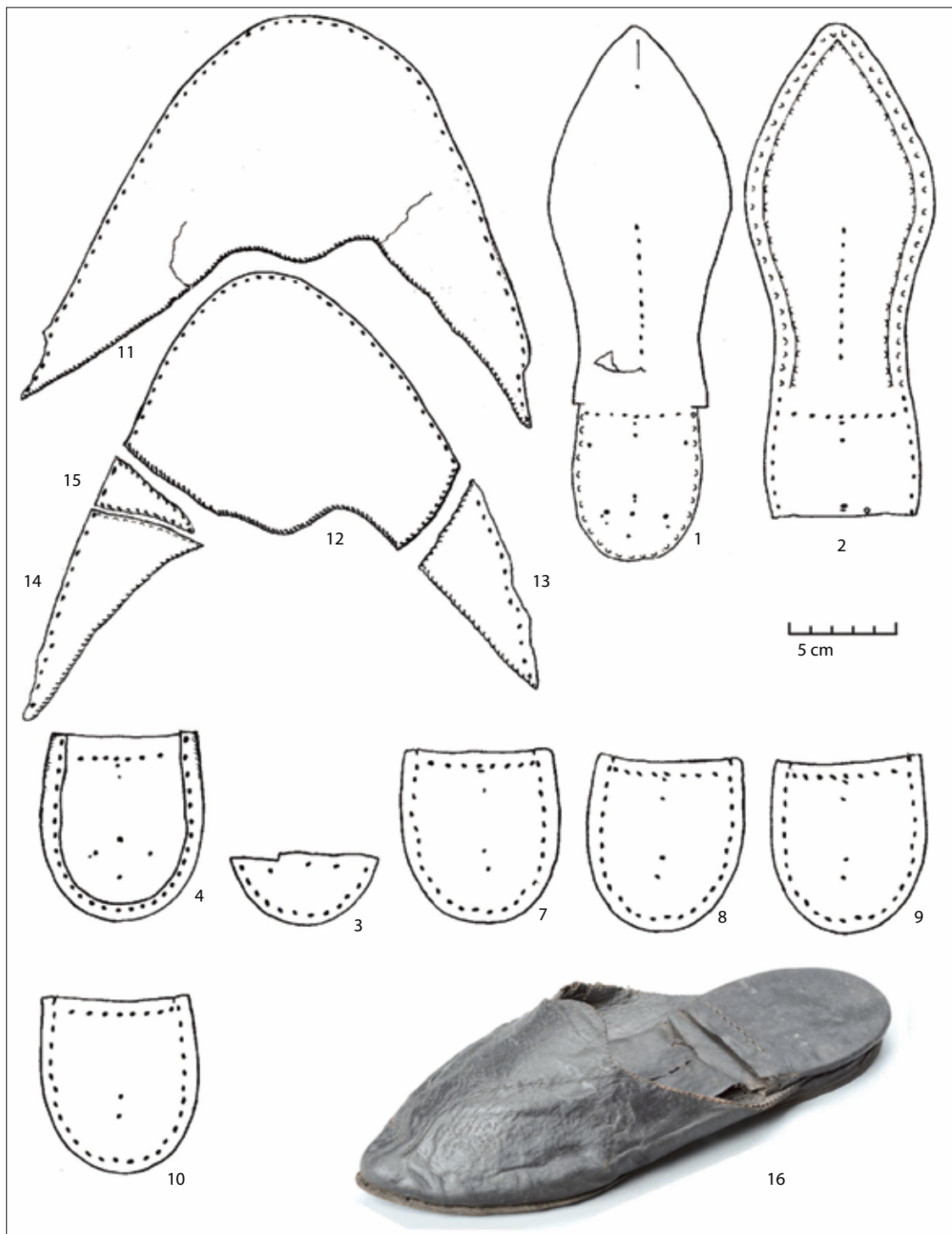
Fig. 4. Mule l. f. No. 118. 1–2 – details of piece-insole, 3 – outsole with heel-corner, 4 – midsole fragment, 6 – vamp, 7 – heel envelope, 8 – heel filling fragment, 9 – finding after restoration. Drawings and photos by author (8) and by Vytautas Abramauskas (9)

siūlė. Didesniosios vidpadžio detalės krašte siūta sudurtine, o mažesniosios – apmėtymo siūle. Tokių detalių sujungimą būtų galima paaiškinti kaip kur kas greitesnį nei tradicinį detalių sujungimą sudurtine siūle, t. y. kai abi detalės sujungiamos siuvant vienodai per pusę odos storio. Taigi amatininkas sutaupė ir odos, ir laiko.

Klepė (r. s. Nr. 177) (5, 6 pav.) yra 39 avalynės dydžio, smailia noselės dalimi, žema pakulne, yra pačios sudėtingiausios konstrukcijos šio komplekso avalynės radinys. Pusporę sudaro net 13 odos detalių, taip pat medienos iškarta bei užpildas. Visoms odinėms detalėms naudota skirtingo amžiaus stambiujų raguočių oda. Batviršyje jungtis ir ištisinis jungties pamušalas išpjauti vos iš atitinkamai 1 ir 0,8 mm storio minkštos veršelio odos. Ši konstrukcija būtų labai minkšta, greitai išsitampytų, bet jungties pamušalo sparnai pagaminti iš 1,2 mm storio kietesnės stambiujų raguočių

odos įdurų. Toks sprendimas sutvirtino batviršio konstrukciją klepės avėjimo metu toje vietoje, kur tenka didžiausia apkrova. Avalynės apačios detalių kompleksas yra sudėtingos konstrukcijos. Jį sudaro 8 odinės ir 2 medinės detalės. Batviršis prisiūtas prie pado, kurio kulno dalyje kruopščiai prisiūtos keturios sluoksninės pakalnės iškartos. Apatinė turėjo būti pakala, bet jos neišliko. Apačios detalių komplekto viršuje yra įklotė. Prie jos kulno dalyje prisiūta iškartos aptrauka, kurios viduje yra medienos iškarta. Įklotės konstrukcija kulno dalyje buvo prikalta medvinėmis prie pado ir sluoksninės pakalnės, dar papildomai ją prisiuvant linkio ir noselės dalyje. Tarp įklotės ir pado buvo įdėtas 1 mm storio beržo medienos užpildas¹², kuris sustandino apačios konstrukciją ir išlygino erdvę tarp batviršio ir pado siūlės.

¹² *Asmeninis dr. R. Pukienės archyvas*, Nr. RP-LIG-13-03.

5 pav. Klepė r. s. Nr. 177. 1 – įklotė, 2–3 – sudurtinio pado detalės, 4 – įklotės iškartos aprauka, 7–10 – sluoksninės pakulnės iškartos, 11 – jungtis, 12 – jungties pamušalas, 13 – jungties pamušalo įduras, kairės pusės, 14 – jungties pamušalo įduras, dešinės pusės, 15 – jungties pamušalo įduras, dešinės pusės, 16 – restauruotas radinys. Piešiniai autoriaus, nuotrauka Vytauto Abramausko

Fig. 5. Mule l. f. No. 177. 1 – inlay, 2–3 – details of piece-sole, 4 – envelope of inlay's lift, 7–10 – built heel-lifts, 11 – vamp, 12 – vamp's lining, 13 – insert of the vamp's lining (left sided), 14 – insert of the vamp's lining (right sided), 15 – insert of the vamp's lining (right sided), 16 – finding after restoration. Drawings by author, photo by Vytautas Abramauskas

6 pav. Klepės r. s. Nr. 177 medinės detalės. 5 – įklotės iškar-ta, 6 – užpildas. Nuotrauka autoriaus

Fig. 6. Wood details of the mule l. f. No. 177. 5 – inlay's lift, 6 – filling. Photo by author

Klepė (r. s. Nr. 179) (7 pav.) išlikusi ne visa, trūks-ta nuplyšusios kulno dalies ir kelių detalių. Vizualiai, atkūrus trūkstantą kulno dalies ilgį, klepė būtų 38–39 avalynės dydžio. Visos detalės pagamintos iš įvairaus storio stambiųjų raguočių odos. Viršutinis jungties

(1,8 mm storio) kraštas užlenktas į vidų ir prisiūtas. Taip suformuotas standesnis batviršio detalės pakraš-tys. Apačios detalių komplektą sudaro padas (1,8 mm), medienos tarpupadis¹³ (1 mm), sudėtinis vidpadis (1,8 mm), linkio dalyje šonuose tarp vidpadžio ir pado – du siauri tvirtikliai (1,2 mm). Neišlikus visai kulno daliai, trūksta informacijos apie jos konstrukci-ją. Tačiau tikėtina, kad papildomai galėjo būti prisiūta sluoksninė pakulnė arba pakala tiesiai prie pado.

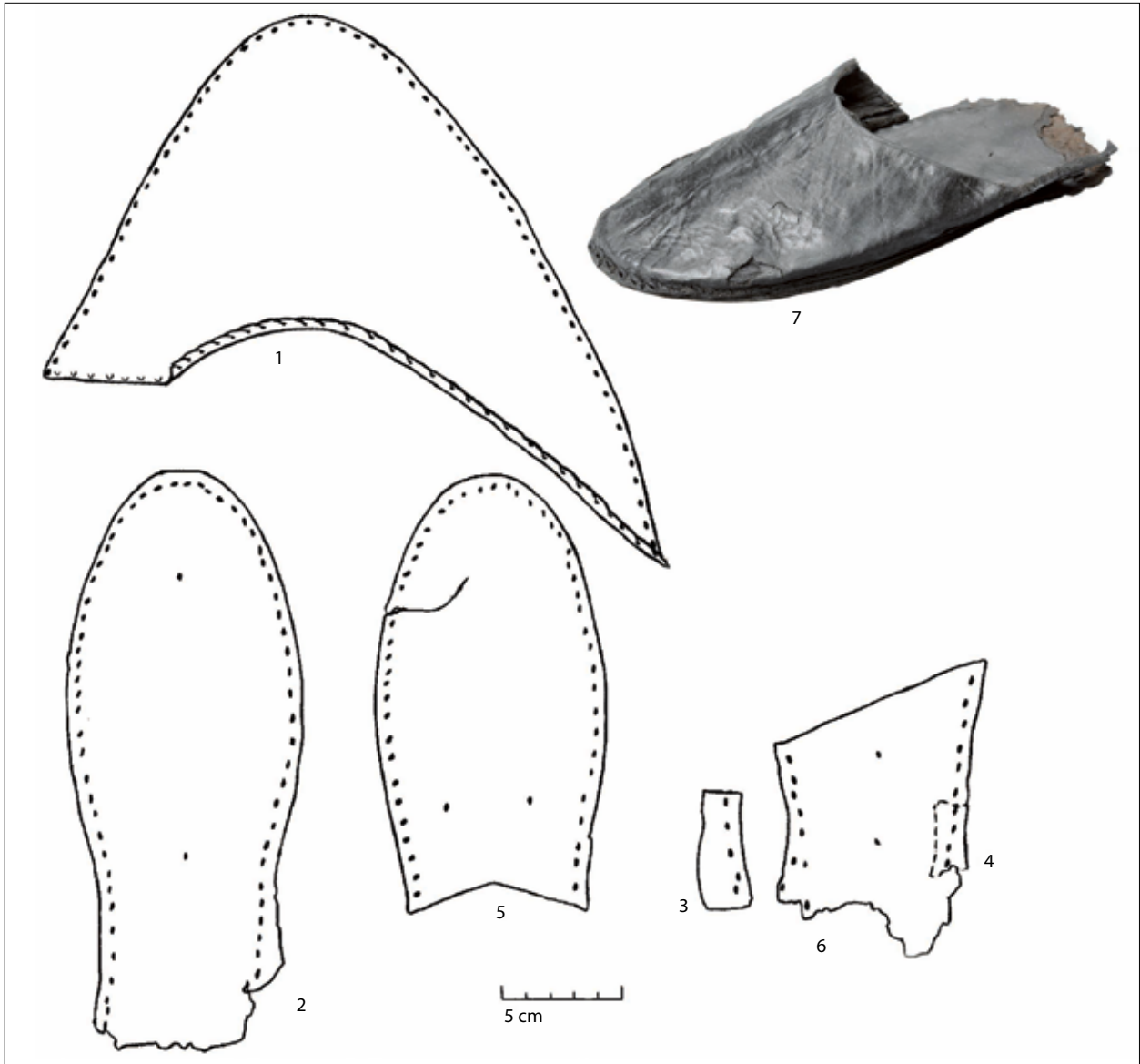
XVII A. AVALYNĖS YPATUMAI

Istorinių XVII a. avalynės pavyzdžių yra eksponuojama didžiuosiuose pasaulio muziejuose, taip pat šio laikotar-pio istorinės avalynės sukaupta ir vien avalynės raidos istorijai skirtuose muziejuose¹⁴. Tačiau absoliuti daugu-ma eksponatų yra prabangi turtingųjų avalynė. Ji išliko, nes buvo estetiška, graži, saugoma ir branginama. Vi-sai kitaip yra su eilinių žmonių – valstiečių ir miestie-čių – apavu. Jis dažnai būdavo sudėvimas ir išmetamas, neretai dargi nupjovus dalį batviršio odos tikintis ją ateityje panaudoti kaip žaliavą kitiems dirbiniams ga-minti. Daugiausia informacijos apie tokį apavą suteikia archeologinė medžiaga. Ikonografija yra svarbus infor-macijos šaltinis, tačiau archeologų surandami artefaktai atskleidžia daug didesnę avalynės įvairovę.

Mados raidai Europoje ypač daug įtakos turėjo Tris-dešimtmetis karas (1618–1648 m.), po kurio politiškai dominuoti pradėjo Švedija. Šio karo metu pradėta skir-ti didelę reikšmę aprangos patvarumui ir patogumui. Standų, griežtą ispaniško tipo kostiumą pakeitė lais-vesni, nevaržantys judesių drabužiai, kuriuose nemažai detalių buvo perimta iš valstiečių aprangos. Kartu su drabužiais pasikeitė ir avalynės stilius. Ji pradėta ga-minti su dominuojančia pakulne. Į madą atėjo sunki, masyvi, aulinių tipo avalynė *kare* noselės dalimi, ilgaus

¹³ Vizualiai ir pagal suirimo laipsnį mediena labai panaši į ištirtus pavyzdžius, todėl galima daryti prielaidą, kad ten, kaip ir ištirtuose pavyzdžiuose, yra beržo mediena.

¹⁴ *Metropoliteno muziejus Niujorke* [interaktyvus]. Priei-ga per internetą: <<http://www.metmuseum.org/collections/search-the-collections?noqs=true&ao=on&ft=shoes&rpp=60&pg=1>> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.]; *Bata avalynės muziejus Toronte* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.batashoemuseum.ca/>> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.]; *Dailės muziejus Bostone* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.mfa.org/search/mfa/shoes>> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

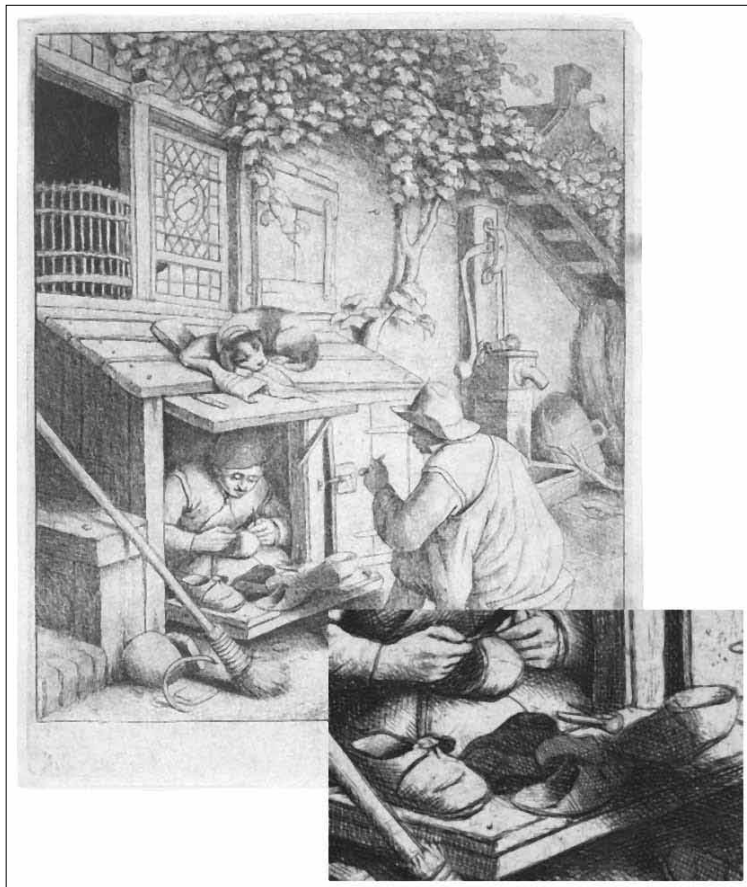

7 pav. Klepė r. s. Nr. 178. 1 – jungtis, 2 – padas, 3 – tvirtiklis, kairės pusės, 4 – tvirtiklis, dešinės pusės, 5–6 – sudėtinio vidpadžio detalė?, 7 – tarpupadis, 8 – restauruotas radinys. Piešiniai autoriaus, nuotrauka Vytauto Abramausko

Fig. 7. Mule l. f. No. 178. 1 – vamp, 2 – outsole, 3 – reinforcement (left sided), 4 – reinforcement (right sided), 5–6 – detail of the compound insole?, 7 – midsole, 8 – finding after restoration. Drawings by author, photo by Vytautas Abramauskas

ir viršuje praplatintais aulais. Apie trečią dešimtmetį aulai nusmuko, viršutinė aulo dalis būdavo atlenkiama į apačią, be to, jų kraigai buvo labai platus, puošiami šilku, paaukuota oda ar mezginiais, ypač dažnai naudotais to meto drabužių apdailai (Guzevičiūtė, 2001, p. 110). Mezginiais būdavo užpildomas ir tuščias tarpas tarp blauzdos ir plataus aulo. Šios avalynės būtinas atributas – pentinai, kurie prie aulinių per keltį buvo pritvirtinami storos odos sagtimi bei dirželiais.

Be aulinių, buvo siuvama ir lengvesnė vyriška avalynė, su siauru liežuviumi, jungiamu su giliau iškirptais šoneliais. Apie tokią avalynę kalbėta, kad „norint apsiauti savo avalynę, netenka labai vargti ir trypti kojomis, nes iš abiejų pusių batai turi tokius plyšius, kad aš beveik priverstas vilkti juos žeme. Vietoj raištelių jie turi kažkokius bumbulus ar, tiksliau pasakius, kopūstų galvas, nuo kurių mano pėdos tampa gauruotos kaip gauruotakojų balandžių. Tai vienu metu ir batai, ir

8 pav. Adrianas van Ostadė, litografija (1671)

Fig. 8. Adriaen van Ostade, lithography (1671)

medpadžiai, nes ant pado po kulnu jie turi tarsi suolelius, kurie man suteikia teisę pretenduoti į „didenybės“ titulą“ (Захаржевская, 2005, c. 112). Taip apibūdinami plačiai paplitę pusbačiai su susiaurintu ir išryškintu jungties liežuvėliu bei ovalia išpjova vizualiai prailgintu užsegimo dirželiu. Šie pusbačiai dažnai būdavo puošiami stambiomis rozetėmis, ryškiaspalviais kaspiniais.

Antroje XVII a. pusėje vyrų apranga tapo lengvesnės formos. Apdailos elementai dažnai dengdavo visą drabužį, užgoždami jo konstrukciją. Pamažu iš mados išėjo aulinė avalynė, ją pakeitė lengvesni pusbačiai, taip pat labai gausiai puošti šilkinų kaspinų kokardomis. Paskutiniam XVII a. ketvirčiui buvo būdingas griežtesnis, gausios apdailos netekęs avalynės tipas, kuris tiko prie naujos vyriškų drabužių konstrukcijos (Matuskaitė, 1979, p. 47). Uždaro tipo avalynė *kare* noselės dalimi paprastai turėjo aukštą pakulnę, ilgą ir platų liežuvėlį, virš kurio metalinė sagtis jungė šonelius-užsegimo dirželius. Puošni išėginė turtingųjų, o

ypač kilmingųjų ir jų šeimos narių avalynė dažnai būdavo su raudonos spalvos pakulne. Raudonos spalvos avalynė jau Romos imperijos laikais buvo kilmingųjų (dažniausiai imperatoriaus) ženklas (Блейз, 2002, c. 39). Tokia avalynė pavaizduota nežinomo autoriaus piešinyje „Liudvikas XIV ir Grotto rūmai Versalyje“¹⁵ (1675 m.) bei Nicolas de Largillière'o (1656–1746) „Liudvikas XIV ir jo šeima“ (1708 m.)¹⁶.

XVII a. pasikeitė ir moterų avalynė. Ji pradėta gaminti iš minkštos odos ar šilkinų audinių, galėjo turėti papildomą plokščią standų padą, jungiantį aukštą pakulnę su priekine dalimi. Kartais po ja dar būdavo intarpas, paaukštinantis avalynę. Priekinė dalis dažnai

¹⁵ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.kipar.org/archive/period-galleries/paintings/1670/grotto.jpg>> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

¹⁶ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Nicolas_de_Largilli%C3%A8re_003.jpg> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

9 pav. Adrianas van Ostadė, „Dvi liežuvautojos“, litografija (1642)

Fig. 9. Adriaen van Ostade, “Two Gossips”, lithography (1642)

būdavo ištęsta ir užsibaigdavo aštria *kare* noselės dalimi. Pakulnės forma įvairi, dažniausiai lenktų linijų. Apdailai buvo naudota perforacija, dantavimas, kokardos, rozetės. Ypač buvo madinga siuvinėta tekstilinė avalynė. Moteriški bateliai būdavo puošiami ir kailiu. Prie lengvų šilkinė batelių avėtos ir patinos. Iš Italijos atėjo į madą klepės (Matuskaitė, 1979, p. 47). Kaip moterų avalynė jos pavaizduotos Nyderlandų tapytojo Gabrielio Metsu (1629–1667) drobėje „Moteris, skaitanti laišką“¹⁷ (1662–1665 m.). Klepėmis avėjo ir vyrai, ir tai galime pamatyti kito Nyderlandų tapytojo, Jano Steeno (apie 1626–1679 m.), tapiusio kasdienio gyvenimo scenas, drobėje „Tobijo ir Saros vestuvės“ (1668 m.), kur paveikslas dešinėje pavaizduotas vynininkas, avintis klepėmis. Kitose šio dailininko drobėse miestiečiai vaizduojami avį rudos arba juodos spalvos pusbačius.

Miestiečių avalynę matome pavaizduotą Adriano van Ostadės (*Adriaen van Ostade*, 1610–1685) litografijoje pagal tapytą drobę, vaizduojančioje varganoje būdelėje dirbantį kurpių (1671) (8 pav.)¹⁸. Kitame

šio dailininko darbe, „Dvi liežuvautojos“, vaizduojančiame besišnekučiuojančias senyvas moteris, viena jų avi pusbačiais, kita – klepėmis (1642) (9 pav.)¹⁹. Tamsios rudos ar juodos spalvos eilinių miestiečių ir valstiečių avalynė aptinkama beveik visų kasdienių gyvenimą vaizdavusių baroko epochos dailininkų darbuose. Miestiečių dėvimos avalynės modelių įvairovė taip pat labai nedidelė. Dažniausiai tai priekyje suvarstomi ar iš viso be batraiščių pusbačiai arba klepės.

IŠVADOS

Naujojoje Žagarėje surasti ir straipsnio autoriaus ištyrinėti ir restauruoti archeologiniai avalynės radiniai yra pirmieji ir kol kas vieninteliai tokio pobūdžio eksponatai. Palyginus radinius su Vakarų Europos ikonografijos duomenimis, galima teigti, kad tyrimų metu surastos net trys klepės gali patvirtinti teiginį, jog šio tipo avalynė tuo metu buvo mėgstama ir labai populiari tiek tarp turtingųjų, tiek eilinių miestiečių. Reikėtų išskirti sudėtingos konstrukcijos klepę Nr. 177, kuriai panaudota jauno gyvulio oda, o pati pusporė pasiūta labai kruopščiai ir kokybiškai. Galima manyti, kad šios avalynės pora priklausė brangesniems apavogaminiams. Kitos avalynės pusporės – pusbačiai ir klepės – panašios konstrukcijos, panašūs ir siuvimo braižas. Galima daryti prielaidą, kad pastaroji avalynė galėjo būti pasiūta to paties meistro rankomis.

Ištirti, konservuoti ir restauruoti archeologiniai avalynės radiniai suteikia svarbios mokslinės informacijos apie XVII a. Žagarės miestiečių avalynę.

Suformuota reikšminga Joniško istorijos ir kultūros muziejaus archeologinės avalynės kolekcija atskleidžia vieno Šiaurės Lietuvos miestelio XVII a. antros pusės gyventojų avalynės madas. Remiantis sukaupta informacija būtų galima teigti, kad panašią avalynę avėjo ir kitų šio regiono miestelių gyventojai. Išanalizuota apavo konstrukcija leidžia geriau pažinti batsiuvio amato lygį, atskleisti batsiuvystės technologijos istoriją ir svariai prisideda prie šio dar mažai Lietuvoje tyrinėto amato mokslinio pažinimo.

¹⁷ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.allartclassic.com/pictures_zoom.php?p_number=168&p=&number=MEG001> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

¹⁸ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://museums.fivecolleges.edu/detail.php?museum=&t=objects&type=exact&f=&s=ostade&record=11>> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

¹⁹ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/396351?rpp=40&pg=1&rndkey=20131027&ao=on&ft=*&who=Adriaen+van+Ostade&pos=25> [žiūrėta 2015 m. birželio 27 d.].

ŠALTINIAI

Balčiūnas D., Bertašius M. 1991š. *Kėdainių senamiestis. Buv. Karmelitų vienuolyno Didžioji gatvė Nr. 17, 19, 32 archeologinių tyrimų 1990 m. ataskaita*. Kaunas, Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, f. 1, b. 1782.

Piličiauskienė G. 2009š. *Utenos g. 2008 m. vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita*. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, f. 1, b. 5033.

R. Pukienės archyvas, Nr. RP-LIG-13-02, RP-LIG-13-03.

LITERATŪRA

Bračiulienė R. 2011. The footwear of Klaipėda dwellers in the 16th and 17th centuries. *Archaeologia Baltica*, 16, p. 186–210.

Drązkowska A., Grupa M. 1998. *Pierwsza pomoc dla zabytków archeologicznych*. Warszawa.

Elliot R. G. H. 1969. Long-term Durability Test for Bookbinding Leathers: A Review. *Journal of the International Society of Leather Trades Chemists*, 53, p. 309–317.

Glemžienė M. 2012. Batelis ir bato fragmentas. *Restauravimo metodika*, Nr. 6, p. 81–82.

Hannigan M. V., Naghski J., Windus W. 1965. Evaluation of the Relative Serviceability of Vegetable – and Chrome – tanned Leathers for Bookbindings. *Journal of the American Leather Chemists' Association*, 60, p. 506–518.

Kalėjienė J., Garšvienė S. 2014. Odos išlikimas archeologinėje aplinkoje. Dirbinių konservavimas ir restauravimas. J. Senvaitienė, A. Luchtanas, L. J. Vedrickienė, J. Lukšėnienė (sud.) *Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas, 1 knyga*. Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, p. 242–286.

Kubiliūtė R. 2000. Odinių ilgaaulių batų konservavimas ir rekonstrukcija. *Muziejinių vertybių restauravimas ir saugojimas*. Vilnius, p. 16–22.

Lietuvos Respublikos restauratoriaus etikos kodeksas. 1997. *Kultūros paveldo apsauga*. Vilnius, p. 62–66.

Matuškaitė M. 1979. *Avalynės speckompozicija*. Pasikaitų konspektas. Vilnius.

Puškorius A. 2005š. *Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, f. 76–4487.

Vasiliauskas E. 2012š. *Žagarės senojo miesto vietos (A1908/30333), miesto a., Jonišio r., archeologinių detaliųjų tyrinėjimų ir žvalgymų 2012 m. ataskaita*. Joniškis, Kultūros paveldo centro Paveldosaugos biblioteka, dokumentų fondas, f. 39, ap.1, b. 3470.

McCrary E., Raphael T. 1987. Leather dressing: to dress or not to dress. *International Academic Project. Summer school. Course Handbook*, p. 69–70.

Miškinis A. 2007. *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, 3, kn. II.

Piličiauskienė G., Piličiauskas G. 2009. Utenos gatvė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, p. 384–387.

Puškorius A. 2007. Senojo odinio apavo terminija. *Lietuvos archeologija*, 30, p. 229–256.

Puškorius A., Vedrickienė L. 1999. XVI – XVII amžiaus odinės avalynės radinių tyrimas ir restauravimas. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 3, p. 256–263.

Satkūnaitė S. 2007. Auliniai iš Kurtuvėnų šv. Apaštalo Jokūbo bažnyčios kriptos Nr. 4. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 10, p. 164–176.

Verbickienė D., Mažuolis A. 1987. *Avalynės gamybos technologija*. Vilnius: Mokslas.

Žalnierius A., Balčiūnas D. 2007. Tyrinėjimai Santakos g. 14. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, p. 296–317.

Блейз А. 2002. *История в костюмах*. Москва: Олма-пресс.

Захаржевская Р. В. 2005. *История костюма*. Москва: Рипол Классик.

FOOTWEAR OF ŽAGARĖ CITIZENS OF THE 17TH CENTURY

Arūnas Puškorius

Summary

There are over 7 million cultural values in Lithuanian museums. A significant part of them are archaeological findings. However, only a tiny part of them gets to the museums, i.e., usually, visually the most beautiful and representative findings. In recent years, we can see the increase in cooperation

between archaeologists and restorers of archaeological findings. Therefore, the most valuable and least lasting findings come to the hands of restorers directly from the place of discovery and are immediately preserved and restored. Such are the archaeological leather footwear findings. Archaeo-

logical footwear findings are rare among the museum exhibits. Just a few Lithuanian museums exhibit archaeological footwear findings of the 14–18th centuries.

Leather footwear archaeological findings are often found in only few places in Lithuania. The specific archaeological environment is the decisive factor for remaining of leather artifacts. Most of them are found in the ancient cities of Lithuania, which were major political and commercial centers in their time: Kernavė, Vilnius, Kaunas, and Klaipėda. In other cities and towns, such findings are extremely rare or not found at all.

In 1990, during the archaeological research in the former Carmelite monastery territory in Kėdainiai, in Didžioji Str. No. 17, 19, 21, in the small household pit, archeologists found leather strips and footwear manufacturing spoilage from the 17th century. Supposedly, there had to be quite a large shoemaker's holding and workshop in the surrounding area, which probably belonged to Petras Mukčius, indicated in 1686 city's inventory. In the findings list of research report, the leather artifacts are not mentioned and their further fate is unknown. Leather footwear leftovers are also mentioned among the findings of 2008 archaeological excavations in Ukmergė, in Utenos Str. Ten leather findings were inventoried in archaeological excavations report from the first half of the 18th century: footwear details, leather strips, straps fragments. Quite exceptional exhibits are the restored archaeological findings from Kurtuvėnai (Šiauliai district) St. Apostle Jacob's Church, which are stored in Šiauliai "Aušra" museum and were restored in Pranas Gudynas Restoration Centre of Lithuanian Art Museum. In the basement of this church, in disintegrated crypt, the remains of two men from the 18th century were discovered. The surviving footwear was restored – it is a pair of boots of very complex construction, which were thoroughly made from bovine leather of vegetable tanning.

As we can see, the footwear findings are rarely found during periphery archaeological excavations. Therefore, the footwear findings of Žagarė found during archaeological researches gained special attention from researchers.

According to Algimantas Miškinis, the renaissance rectangular market square of New Žagarė was probably formed in the second half of the 16th century. It is certain, that even in the first half of the 19th century, there stood wooden trading stalls, which were destroyed by a fire that devastated the town in 1881. After the Second World War, in 1947, market places were demolished and trees were planted in the square. Since 1997, archaeological excavations of various scope were carried out in the territory of the square and its surroundings. Archaeological footwear findings were detected only during the last archaeological excavations in the market square, in 2012. The findings came directly from archaeological sites to Pranas Gudynas Restoration Center of Lithuanian Art Museum.

Two different preservation methods are applied to leather findings: 1. dressing, 2. the treatment with solutions of low molecular weight hydrophilic compounds (PEG-400, 600 or glycerol). These methods help to maintain leather softness and consolidate and protect it from atmospheric moisture fluctuations. Leather Dressing is characterized by the fact that it limits or cancels the possibility of re-preservation of findings. Therefore, the preservation with PEG solution in water was chosen. In addition, the findings were wet and sufficiently soft. To preserve the leather findings we used the 10% PEG-400 solution in water-alcohol mixture (1:1) with 3% antiseptic Boramon C30 additive. After the preservation of leather and disbandment of details, cracks and laminated leather layers were glued together with acrylic copolymer A-45K acetone solution. Three different molecular weight polyethylene glycol solutions, PEG-400, 1500 and 5000 were used to preserve wood. The wood surface was covered with a protective coating of wax balsam Pronto.

Most of the information about the footwear of the late historic times, which interests the researchers, is best accumulated by conserving findings before their restoration, i.e., by connecting the details and thus restoring the image close to its authentic state. When producing leather articles of complex design, the craftsmen used not only skin, but also other kinds of materials – wood, threads, textile or metal. The author of this publication drew all footwear details, determined the connection seams of the details, indicated the animal's skin type, measured the leather thickness, ascertained footwear design, identified patterns and determined the footwear sizes according to the standard used in Lithuania. Also, the research set out to determine the timber type of certain footwear parts.

In total, 2 low-cut shoes (r. s. No. 116, 178) and 3 mules (r. s. No. 118, 177 and 179) were restored.

Horse skin was used for the treadsole of the low-cut shoe (r. s. No. 116), size 25 (baby footwear), while cattle skin was used for the upper part. The inlay, which was made from the part of another insole, improved shoe wearing and probably solved the problem of too large footwear. Low-cut shoe (r. s. No. 178) (Fig. 2) – the only decorated footwear finding, size 33, with low heel. All details are made from bovine skin of various thickness. Low-cut shoe is attached to the leg by front lacing.

Mule (r. s. No. 118), size 33, with medium height middle heel. All leather parts are made from bovine skin but of a different thickness. Birch wood was used as filler. The unusual way of insole stitching suggests that the artist saved both materials and time. Mule (r. s. No. 177), size 39, has a pointed toe part and low heel. This footwear finding has the most intricate construction of this complex. Animal skin of different age was used to make this footwear. Based on the design and quality of materials used, it can be said that according to the price it had to be the most expensive foot-

wear. Mule (r. s. No. 179) remained incomplete, a part of heel had been torn apart and some details are missing, it could have been size 38–39. All details were made from bovine skin of various thicknesses.

The historic examples of the 17th century footwear are exhibited in major museums around the world, also the museums specialising only in the history of the development of footwear have accumulated historical footwear of this period. However, the vast majority of the exhibits are luxurious footwear of the rich. We see quite a different picture concerning footwear of ordinary people – peasants and townspeople. This footwear was often worn out and thrown away, therefore there are no historical findings. The largest

amount of information about these findings is provided precisely by archaeological material and iconography.

Comparing the Žagarė urban archaeological findings with the iconography data of Western Europe, it can be said that three mules that were found during the research can confirm the fact that this type of footwear at that time was very popular and well-liked among both rich and ordinary citizens. Footwear – (except for mule r. s. No. 177, which has a distinct design and sewing technique) low-cut shoes and mules, which were discovered, have a similar design, and a very similar sewing style. It can be assumed that the latter footwear could be made by the same craftsman.

Translated by *Adomas Gricius*

Įteikta 2015 m. rugsėjo mėn.